

Mădălina STRECHIE

**LIMBA UNEI CULTURI
ȘI CIVILIZAȚII ANTICE:
LIMBA LATINĂ**

- CURS PRACTIC -

Craiova

Editura Universitaria

2013

Referenți științifici:

Lector univ. dr. Dana Mihaela DINU, Universitatea din Craiova

Lector univ. dr. Valy CEIA, Universitatea de Vest din Timișoara

Lector univ.dr. Elena-Veronica NICOLA, Universitatea din Craiova

Copyright © 2013 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

STRECHIE, MĂDĂLINA

**Limba unei culturi și civilizații antice : limba latină :
curs practic / Mădălina Strehie. - Craiova : Universitaria,
2013**

ISBN 978-606-14-0769-9

811.124

PREFAȚĂ

PRO SERMONE LATINO

Sunt suflet în sufletul neamului meu, spunea marele George Coșbuc în poezia *Poetul*, conștient de datoria pe care o are pentru neamul și țara sa; asemenea lui, noi avem datoria de a susține cultura și civilizația neamului nostru, a cărei expresie lingvistică este latină în mod esențial, sub anumite aspecte chiar într-o proporție mai mare decât a altor limbi romanice, mai favorabil plasate față de centrul de iradiere al latinității care este Roma. Limba română nu s-ar fi născut, dacă nu ar fi fost limba latină, ca de altfel toate limbile romanice. Limba latină și creațiile spiritului pe care le exprimă au reprezentat și reprezintă încă pentru istoria culturii europene și universale adevărate discipline fundamentale, cu atât mai mult cu cât Europa, în forma ei actuală, nu ar fi putut exista fără Roma și influența sa. Nu întâmplător, dreptul roman, creație emblematică a spiritului latin, este unul dintre pilonii civilizației europene. Europa unită nu este invenția secolului al XX-lea, ci s-a născut mult mai devreme, datorită Imperiului Roman augustan, prin implementarea conceptului geo-politic de PAX ROMANA.

Globalizarea a fost pusă în practică magistral de Cetatea Eternă prin modul de organizare a puterii sale (imperium), un fenomen necesar, de altfel, pentru gestionarea unei lumi care cuprindea trei continente: Europa, Asia și Africa. Modelul roman a fost repetat de marile imperii ale lumii care i-au urmat. Un exemplu mai recent este Commonwealth-ul care, deși are în centrul său o națiune ne-romană, a aplicat fidel modelul roman. Scopul Imperiului Roman, care explică, de altfel, succesul său, consta în binele comun asigurat tuturor supușilor prin sistemul său organizațional.

La un moment dat, latina și-a încheiat rolul de limbă vorbită, dar asta nu înseamnă că a dispărut, pentru că, pe de o parte, ea continuă să existe în limbile romanice, a căror structură fundamentală o asigură și, pe de altă parte, latina cultă sau clasică a rămas pentru o bună perioadă de timp limba cancelariei, a diplomației, a științei, a literaturii și a iurisprudenței, continuând să fie un pilon esențial al istoriei europene.

Limba unei culturi și civilizații antice: limba latină - curs practic- este o carte didactică, necesară mai ales activității cu studenții Facultății de Litere care nu studiază ca specialiști limba latină, dar nu numai cu aceștia. A fost concepută ca un manual-curs menit a-i iniția pe studenți în tainele frumoasei și valoroasei limbi latine, cu ajutorul căruia să înțeleagă texte originale pentru a avea acces direct la

sursele culturii și istoriei europene și la istoria noastră, ca urmași ai Romei în această parte a Europei.

Pentru fixarea cunoștințelor, fiecare capitol și subcapitol este prevăzut cu exerciții aplicative și cu texte originale din autori latini, destinate mai ales celor care au cunoștințe avansate de limbă latină. Necesitatea unei exemplificări mai ample a derivat din necesitatea de a asigura o mai bună practică a cunoștințelor gramaticale. Precizăm că fiecare text latinesc a fost ales în funcție de noțiunile predate în fiecare unitate de curs.

Limba unei culturi și civilizații antice: Limba latină -curs practic- este un suport de curs structurat în două mari părți: **A. Morfologia** numelui și **B. Morfologia verbului**, urmate de morfologia neflexibilelor. Precizăm că nu am dorit să extindem descrierea și asupra sintaxei cazurilor și a frazei, deoarece acest curs este destinat începătorilor în limba latină, fiind presărat cu noțiuni de istorie și civilizație pe întreg parcursul și cu precădere în **Anexe**. Dat fiind că studenții Facultății de Litere studiază și o limbă modernă (germanică sau romanică), exercițiile aplicative sunt destinate în special comparației limbii latine cu celelalte limbi studiate, dar mai ales cu limba română. Cu acest scop, bibliografia acestei cărți-curs cuprinde atât gramatici latino-române, mai vechi sau mai noi, cât și gramatici englezo-latine, americano-latine, francezo-latine, italiano-latine și spaniolo-latine. Am fi dorit să oferim studenților noștri și gramatici germano-latine sau portughezo-latine, dar nu am dispus de această bibliografie.

Într-o perioadă în care limba latină și studiile clasice sunt destul de marginalizate, în cele din urmă, această carte nu este nimic altceva decât o pledoarie pentru înțelegerea perenității limbii lui Cicero sau Quintilian, de pildă, ale cărei structuri și mecanisme dorim să le deprindă studenții și toți cei interesați de studiile clasice, pentru a înțelege mai bine propria limbă și cultură, precum și istoria și cultura contemporană.

Între temele propuse studenților spre traducere și analiză, am selectat texte originale, de preferință din operele clasicilor latini, precum și multe maxime și dictoane latinești, multe vehiculate și în zilele noastre, pentru că exprimă adevăruri perene. De asemenea, am selectat și câteva inscripții latinești pentru a-i introduce pe studenți în limbajul epigrafic latin și abrevierile lui specifice, pentru că este tot expresie a limbii latine și a spiritului ei pragmatic. El oferă o cale în plus de a ajunge la izvoare directe ale istoriei, dintre cele mai fidele, un fel de fotografii în piatră ale lumii romane.

Limba unei culturi și civilizații antice: limba latină- curs practic- se încheie cu modele de evaluare a cunoștințelor sub forma unor grile, posibile subiecte de examinare, pentru a fi la îndemâna verificării cunoștințelor acumulate de studenți pe parcursul perioadei de studiu al limbii latine.

Limba unei culturi și civilizații antice: limba latină
- curs practic-

Quid melius Roma? ar fi întrebarea la care studenții vor fi provocați să răspundă după ce au aflat câteva din comorile limbii acestei cetăți - reper pentru întreaga civilizație umană.

Țin să mulțumesc în mod deosebit referenților acestei cărți, foști dascăli de la care am învățat tainele limbii cetății universale care a fost Roma, foști colegi, cu care am împărtășit o frumoasă studenție, fiind soldații aceleași cauze: limba latină, actuali colegi și parteneri în demersurile de cercetare și cooperare instituțională. Datorită observațiilor, sugestiilor și îndemnurilor domniilor lor, această carte este mai completă, mai corect întocmită și mai cuprinzătoare pentru inițierea în limba latină.

Mulțumesc și familiei mele care m-a încurajat și m-a susținut de fiecare dată în demersurile mele. Acest curs este un demers îndelungat de proiecție, concepere și de adaptare la noile cerințe didactice. Este și o pledoarie pentru studierea limbii latine, iar noi toți cei care îi servim cauza, avem datoria să o facem inteligibilă tuturor celor care doresc să dețină o educație temeinică, pentru că limba latină a fost, este și va rămâne un pilon al educației umaniste.

Mădălina STRECHIE

MORFOLOGIA

Capitolul I

FLEXIUNEA NOMINALĂ

SUBSTANTIVUL

INTRODUCERE

Cea mai veche atestare a limbii latine este considerată inscripția de pe fibula de la Praeneste, cel mai probabil din secolul al VII-lea Chr, care are următorul conținut: *MANIOS MED FHEFHAFKED NUMASIOI*, într-o latină arhaică; în limba latină clasică acest text ar fi: *MANIUS ME FECIT NUMERIO*, al cărei înțeles este "Manius m-a făcut pentru Numerius".

Alfabetul latin¹ provine din cel grec pe filieră etruscă, alfabetul grec provine la rândul din cel fenician.

Alfabetul latin are 23 de litere, cu una mai mult decât cel fenician (22) și cu 4 mai puțin decât cel grec (27).

În mod tradițional, gramatica limbii latine cuprinde studiul formelor, adică morfologia (*morphē* înseamnă în greacă *forma*), și studiul îmbinărilor formelor în propoziții și fraze, adică sintaxa (*syntaxis*, în greacă).

Morfologia studiază părțile de vorbire flexibile, adică numele, prin care se înțeleg părțile de vorbire a căror flexiune se numește declinare (substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul), și verbul, a cărui flexiune se numește conjugare, precum și părțile de vorbire neflexibile: adverbul, conjuncția, prepoziția și interjecția. Așadar, în limba latină, sunt nouă părți de vorbire: cinci flexibile și patru neflexibile.

Trebuie spus că din clasa numelor fac parte și formele verbale nominale, adică cele care împărtășesc atât categorii gramaticale ale verbului, cât și ale numelui, adică au diateză, mod, timp, dar se declină sau reprezintă forme cazuale împietrite: participiile, care sunt adjective verbale, gerunziul care este substantiv verbal, infinitivul și formele de supin, care sunt, de asemenea, substantive verbale.

Categoriile gramaticale ale numelui sunt: declinarea, genul, numărul și cazul.

Latina are **cinci declinări** și **șase cazuri** care s-au păstrat: *nominativul* (N.), *vocativul* (V.), *genitivul* (G.), *Acuzativul* (Ac.), *Ablativul* (Abl.). S-au pierdut cazurile *Locativ* (L.) care era cazul, de regulă al complementului circumstanțial de loc (a fost preluat în Ablativ) și *Instrumental* (I.), caz care arăta instrumentul și care a fost preluat cazurile enumerate mai sus.

Pentru determinarea tipului de flexiune, important este G. sg., numit și caracteristica declinării. Formele de nominativ singure nu pot indica precis declinarea. De aceea, dicționarele dau pentru marea majoritate a substantivelor două

¹ Vezi mai ales Ioana Costa, *Fonetică istorică latină*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, pdf unibuc.ro.

forme, care se numesc forme de bază: N. sg. și G. sg. În general, la formele flexibile, cuvintele-titlu din dicționare apar cu mai multe forme, necesare pentru identificarea tipurilor de flexiune, în cazul numelor, sau, în cazul verbelor, a temelor verbale.

Declinarea este trecerea unui nume prin toate cele șase cazuri și două numere.

Într-o gramatică latină din secolul al XIX-lea, definiția substantivului era următoarea: „el se numește substantiv numai într-o dată numelui o precisiune de substanță, precum adiectivul și dă o precisiune de calitate verbului de acțiune...la substantivul pus în relație cu alte părți de cuvânt, trebuie să ne însemnăm genul, numărul, cazul și declinarea lui...”²

Potrivit definiției lui Donatus, substantivul are următoarele caracteristici: *Nomen quid est? Pars orationis cum casu corpus aut rem proprie communiterve significans. Nomini quot accidunt? Sex.*³

În limba latină, sunt trei genuri: masculin, feminin, neutru și două numere: singular și plural (există și câteva reminiscențe de dual). Cele mai numeroase substantive sunt de genurile masculin și feminin, neutrele sunt mai rare, unele dintre declinări nici nu au neutre (prima și ultima). De asemenea, unele dintre substantive se declină doar la un singur număr (cum ar fi numele proprii, substantivele care desemnează o emoție etc.)

Declinarea unui substantiv este stabilită prin terminațiile de la G. sg., deoarece N. sg. prezintă o varietate de forme care face imposibilă identificarea corectă a tipului flexionar. De exemplu, la declinările a II-a și a III-a acest caz are mai multe terminații: *-us, -er, -ir, -um*, la declinarea a II-a, și *-x, -s, -o, -n, -l, -r, -is* etc., la declinarea a III-a.

În aceeași gramatică din secolul al XIX-lea aflăm definiția declinării: „Declinarea este o formă fixă după care substantivul își aplică cele șase flexiuni ale casurilor...”⁴

Desinența este un sunet sau un grup de sunete care exprimă, în cazul numelor: cazul, numărul, uneori, genul, iar *terminația* este de fapt un semn de la sfârșitul cuvântului.⁵ În cazul substantivelor de genul neutru, la cele trei declinări care au

² Apud Z. Columbu, *Gramatica româno-latină* pentru clasa I^a gimnazială. Ediționată de T. Codrescu și D. Gusti, Iassi, Tipografia Buciumului Romanu, 1858, pp. 7-8. Menționăm că am transliterat din alfabet chirilic, păstrând exprimarea autorului tocmai pentru farmecul acesteia. De asemenea, este bine ca studenții de la specializarea *Română – O limbă și literatură străină* să cunoască și evoluția limbii române și a terminologiei gramaticale pentru a face comparație cu cea de astăzi.

³ Apud *Ars Donati Grammatici Urbis Romae, Editio prima*, Donat et la tradition de l'enseignement grammatical. *Étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe-IXe siècle)* et édition critique par Louis Holtz, Paris 1981, p. 585.

⁴ Apud Z. Columbu, *op. cit.*, p. 8.

⁵ Vezi pentru definiția desinenței și a terminației Virgil Matei, *Gramatica limbii latine cu exerciții aplicative și cheia acestora*, București, Editura Scripta, 1994, p. 28. De acum această lucrare va fi menționată la note ca Virgil Matei, *op. cit.*, 1, p...

acest gen (a II-a, a III-a și a IV-a) se întâlnește o regulă valabilă la ambele numere: existența a trei cazuri identice: N., V., Ac.

La unele declinări, întâlnim substantive compuse precum *respublica*, substantiv care declină *res*, după declinarea a V-a și *publica* după declinarea I.⁶

De asemenea, se întâlnesc forme arhaice la unele cazuri ale unor substantive feminine și nu numai (de exemplu, numeralul *duae* are D. Abl. pl. *duabus*). Cel mai cunoscut substantiv păstrat în expresii ritualizate cu vechea formă a G. sg. de declinarea I *familias* (mai ales în textele juridice romane) în loc de *familiae*: *pater familias*⁷, care coexistă totuși cu forma regularizată *pater familiae*.

Se întâlnesc substantive care au numai singular sau numai plural la toate declinările. Unele substantive au înțeles diferit la numere. Exemplu: *copia*, *-ae* la sg.=abundență și *copia,-arum* la pl.=trupă, masă de soldați.

Unele substantive, precum *iustitia,-ae*=dreptate, nu au plural, iar altele, precum *arma-orum*=arme, nu au singular. Cele folosite numai la plural se numesc *pluralia tantum*⁸, iar cele numai cu forme de singular se numesc *singularia tantum*.

RĂDĂCINĂ, TEMĂ, DESINENȚĂ, TERMINAȚIE, SUFIX

Rădăcina (R) - este partea pe care o au în comun toate cuvintele cu aceeași origine și este purtătoare de sens;

Tema (T) - este partea comună tuturor formelor unei declinări sau conjugări;

Desinența (Des) - sunetul sau grupul de sunete care se adaugă temei pentru a exprima diversele cazuri și numere, în declinarea numelor, și pentru a exprima persoana, numărul și diateza, în conjugarea verbelor.

Terminația (Ter)- este sunetul sau grupul de sunete rezultat din fuziunea vocalei tematice (vocala finală a temei) cu desinența cazuală, astfel încât este imposibilă distingerea lor.

Sufixul (S) - sunetul sau grupul de sunete intercalate între temă și desinența verbală pentru a forma moduri (sufixe modale) și timpuri (sufixe temporale).

Trebuie făcută distincția între aceste sufixe, care sunt gramaticale, și sufixele cu care se creează cuvinte noi, care se numesc sufixe lexicale.

Câteva exemple pentru a lămurii aceste noțiuni.

Pentru *domus*, *dominus*, *domina*, *dominor*, *domicilium* etc. *dom-* este partea comună întregii familii lexicale, sau baza pe care s-a format familia lexicală, și reprezintă *rădăcina* (R) purtătoare de înțeles.

⁶ Vezi despre declinarea cuvântului *respublica* în Ernesto Bignami, *Grammatica latina, Morfologia, Sintassi*, Editione Bignami, La Casa Editrice Bignami, Italia, 2007, p. 16.

⁷ *Ibidem*, p. 8.

⁸ Pentru clasificarea și exemplificarea substantivelor de acest fel vezi Maria Pârlog, *Grammatica limbii latine*, Ediție revizuită și adăugită de Gabriela Creția, București, Editura ALL, 1996, pp. 14-18.

Pentru *dom-u-s*, *dom-u-s*, *dom-u-i*, *dom-u-m* și celelalte forme cazuale ale substantivului *domus*, *dom-u* este *tema* (T) comună întregii flexiuni a declinării a IV-a, careia îi aparține acest substantiv, adică rădăcina *dom-* + vocala *-u-*, care se numește *vocală tematică* (VT). Aceasta se regăsește în toată paradigma acestui substantiv, iar *-s*, *-i*, *-m* sunt *desinențele* (Des.) de N, G, D, Ac. sg.

Adesea însă, numai la nume, cum am spus, nu se poate face distincția între vocala tematică și desinență, pentru că au fuzionat sau au contras, și atunci vorbim de *terminație*. Este cazul formei de N. pl. de declinare a II-a *domini*, în care spunem că *-i* este *terminația* rezultată din fuziunea vocalei tematice *-o-* cu desinența cazuală *-i*, după ce a trecut prin faza diftongului *-oi*. Pentru că fenomenul contragerii este foarte frecvent, este folosit termenul *terminație cazuală* chiar și când distincția între cele două este ușor de făcut (de exemplu, este clar că *-m* sau *-s* sunt **desinențele** de Ac. sg., respectiv pl., dar preferăm să spunem că *-am* sau *-as* sunt terminații, pentru că pentru alte cazuri nu se poate face separarea, cum se întâmplă cu *-ae* de la G. D. sg, N. V. pl., de la aceeași declinare).

În cadrul formei verbale *domina-ba-tur*, de exemplu, *-ba-* este intercalat între tema verbală *domina-* și desinența *-tur* pentru a forma timpul imperfect al indicativului. Este vorba deci de un *sufix temporal*. Pentru a forma imperfectul conjunctiv, de pildă, se folosește *sufixul -re-*: *domina-re-tur*.

DECLINĂRILE

Declinarea I cuprinde teme în *-a*, G. sg. este *-ae*.

Este reprezentată de: substantive, adjective, pronume, numerale, participii care au teme în *-a* feminine; numai substantivele prezintă un număr redus de masculine. Temele în *-a* nu au neutre.

Declinarea a II-a cuprinde teme în *-o/-e*, G. sg. este *-i*.

Este reprezentată de: substantive, adjective, pronume, numerale, participii masculine și neutre; numai substantivele prezintă un număr destul de redus de feminine.

Declinarea a III-a cuprinde teme în **consoană** (*p, b, t, d, c, g, gu, qu, l, r, m, n*) sau **vocala -i**, G. sg. este *-is* la ambele tipuri tematice.

Este reprezentată de substantive, adjective, participiul prezent având toate cele trei genuri.

Declinarea a IV-a cuprinde teme în *-u*. G. sg. este *-us*.

Este reprezentată numai de substantive, de toate cele trei genuri.

Declinarea a V-a cuprinde teme în *-e*. G. sg. este *-ei*.

Este reprezentată numai de substantive, puțin numeroase, toate de genul feminin, cu excepția lui *dies*, care poate fi și masculin.